

Сухобокова О.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПРАЗІ (1927-1931рр.)

У спеціальній історичній та педагогічній літературі все частіше з'являються окремі праці, статті та розвідки, присвячені освітній діяльності української еміграції міжвоєнного періоду. Чимало з них розглядають діяльність одного із найбільших українських культурних центрів на еміграції, що виник у Чехословаччині у 20-х роках ХХст., та його складових, зокрема Українського Вільного університету, Української господарської академії, Українського вищого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова тощо.

Здавалося б, всі українські школи в ЧСР, а надто – вищі, уже досить ґрунтовно вивчено, їхня діяльність відома не лише науковцям, а й громадськості. Але у дійсності це не так. Наприклад, досі фактично не дослідженим залишається перший український заочний вищий освітній заклад, заснований при Українському Інституті громадознавства у Празі – Український Робітничий Університет (1927-1931). Побіжні короткі згадки у сучасній вітчизняній історичній літературі не дають повного уявлення про нього, не кажучи вже про спеціальні наукові дослідження, хоча наявна в Україні джерельна база є достатньою для них.

Метою даної публікації є насамперед ознайомлення із історією та роботою Українського робітничого університету. Можливо, вона покладе початок більш глибоким студіям з цієї проблеми.

Якщо дивитися на українську історію україноцентричним поглядом, то важко не зауважити, що протягом довгого періоду існувала об'єктивна потреба в українських національних навчальних закладах, в тому числі вищих, які б могли сформувати генерацію національної інтелігенції, політичної еліти, свідомих та освічених громадян. І перебіг українського національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст. та його поразка підтвердили таку необхідність.

Аналізом передумов і причин поразки української революції переймалося чимало українських політичних діячів, що опинилися на еміграції у 20-х роках ХХ ст. Цей чинник і нова політична ситуація спричинилися до того, що, наприклад, освітня та культурно-просвітницька діяльність стала однією із основних складових програми Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном. Її лідери – Микита Шаповал та Никифор Григорієв – вбачали у цьому першу і найголовнішу передумову політичної організації нації, а відтак – створення самостійної держави, власного суспільно-політичного, господарського і культурного життя.

Заснованим М.Шаповалом та Н.Григорієвим 1921 року Українським громадським комітетом (УГК) у Чехословацькій республіці у першій половині 20-х рр. було засновано низку українських навчальних закладів різного рівня:

Українську господарську академію, Український вищий педагогічний інститут імені М.Драгоманова, матуральні курси, реальну гімназію, різноманітні професійні курси (зокрема при Українській Селянській Спілці), а також бібліотеки, видавничі фундації, які друкували українську науково-популярну та навчальну літературу, Український національний музей-архів, зрештою – Український інститут громадознавства (Український соціологічний інститут) у Празі. Завдяки цьому більшість українських емігрантів, що опинилися у ЧСР, отримали якісну середню професійну чи вищу освіту і згодом, як думалося, повернувшись на Батьківщину, могли б використати набуті знання для розбудови власної держави.

Після ліквідації УГК (1925р.) створені ним заклади продовжували самостійно працювати. Але проблема освіти для українців, особливо емігрантів, які опинилися поза найбільшими центрами української еміграції, такими як Чехословаччина, залишалася однією з найактуальніших. Адже їх переважну більшість складала селяни та робітники, із яких, за визначенням провідників УПСР, «70% неграмотні, темні, забиті люде... ще не організовані, бо не знають як це зробити»¹. Виходячи з цього, вони наголошували, що організації та консолідації української нації можна досягти лише через поширення освіти. «Лишень наукова організація думки селян і робітників зможе привести до визволення України, – стверджував М.Шаповал, пояснюючи стратегію й тактику УПСР в еміграції. – 40 мільйонів українців, озброєні наукою зроблять те, чого не зможуть зробити гармати»².

З огляду на завдання охопити навчанням найширше коло українських робітників по всьому світу, керівники УПСР за кордоном дійшли висновку, що універсальною формою освіти могла стати лише дистанційна, за тодішньою термінологією – «листовно-позашкільна» чи «кореспонденційна». На той час вона тільки починала запроваджуватися і була ще мало поширеною у світовій практиці. Жодного подібного українського закладу в Україні чи за її межами не існувало.

Створення вищого заочного навчального закладу для масової освіти не раз обговорювалося в УГК (навіть було розроблено проект організації Селянського університету на базі професійних шкіл Української Селянської Спілки), а згодом – в Українському Комітеті та Інституті громадознавства. Проте через брак коштів цю ідею протягом довгого часу не вдавалося реалізувати. Зрештою Головний Комітет Закордонної Організації УПСР відкинув спроби відкрити університет з допомогою меценатів, вважаючи, що справа визволення трудового народу має бути у його власних руках³.

Можливість створення заочного вишу для працюючих українців з'явилася на початку 1927 р., коли М.Шаповал, виступаючи з лекціями для співвітчизників у США, підняв там питання створення Українського робіт-

ничого університету. Ця ідея була із захопленням підтримана українськими емігрантами та їхніми організаціями, зокрема такими впливовими як «Оборона України» та Український робітничий союз⁴. Особливо важливою була їхня підтримка з огляду на те, що чехословацький уряд змінив політику щодо української еміграції, в тому числі з 1 січня 1927 р. мав припинити виділення фінансової допомоги (завдяки зусиллям М.Шаповала її надавали до 1929 р.)⁵.

Під керівництвом М.Шаповала 18 квітня 1927р. у США у Скрантоні було створено перший Комітет допомоги Українському робітничому університету. Скоро аналогічні комітети виникли у багатьох американських містах з українськими громадами (Детройт, Чикаго, Філадельфія, Рочестер та ін.), а також в Європі – Льєж (Бельгія), Париж (Франція), Львів (Польща), Яблонне (ЧСР) і т.д.⁶ Спонсорами, а відтак і фундаторами університету стали не лише трудові колективи, українські організації та установи з різних країн, а й самі ініціатори створення Університету. Причому з приватних осіб найбільші грошові внески зробили М.Шаповал та Н.Григоріїв – по тисячі чеських крон⁷.

30 квітня 1927р. у Нью-Йорку було надруковано перший заклик до українського громадянства про створення Українського Робітничого Університету як «популяризаційної листовно-позаочної школи» при Інституті громадознавства у Празі⁸. Його завданням проголошувалося «поширення і популяризація знань з поля суспільних наук та загальнокорисних знань взагалі серед широких верств трудового українського суспільства» в Європі, Америці та на українських землях способом кореспонденційного навчання⁹.

Організаційний комітет УРУ було утворено за одними даними 30 квітня, за іншими – 1 липня (остання дата є більш ймовірною) 1927 р. у Празі. До його складу увійшли визначні громадські діячі, члени Головного політичного комітету Закордонної організації УПСР – М.Шаповал (голова), Н.Григоріїв (заступник), М.Мандрика (секретар), Л.Кобилянський, С.Довгаль, Б.Залевський, К.Станіславський, Л.Клименко, М.Косенко. У стислі строки (УРУ планувалося відкрити у жовтні 1927р.) Комітет виконав величезну організаційну роботу: окрім збору коштів та вирішення господарських проблем, пропаганди закладу, набрав лекторсько-викладацький персонал, розробив статут університету, детальні програми навчання (включно із розрахунком кількості лекцій кожного предмету), провів набір і зарахування студентів¹⁰.

Зусиллями організаційного комітету в університеті було зібрано потужний професорсько-інструкторський персонал (понад 45 осіб) – «ліпші фахові українські сили, що стоять на ґрунті інтересів трудового українського суспільства», за визначенням його керівників¹¹. Так у ньому викладали відомі українські громадські діячі та вчені: С.Русова, Л.Білецький, О.Ейхельман, І.Шовгенів, Н.Григоріїв, Микита і Микола Шаповали, С.Шелухін, В.Петрів, В.Доманицький, Є.Іваненко, М.Мандрика, А.Марголін, С.Гольдельман,

А.Животко, Л.Кобилянський, Ф.Швець, В.Січинський, С.Васьківський та інші¹².

Згідно статуту, вищим керівним органом УРУ був Організаційний комітет, який дбав про матеріально-фінансове забезпечення, технічні питання тощо. Для безпосереднього керівництва університетом комітет зі свого складу обирав дирекцію¹³. Спочатку вона складалася із трьох осіб: М.Шаповал – голова, керівник відділу суспільних наук, Н.Григорієв – заступник голови, керівник відділу українознавства та М.Мандрика – управитель¹⁴. Згодом, 8 лютого 1929 р., Н.Григорієв змінив М.Шаповала на посаді директора і очолював УРУ впродовж подальшого існування останнього, а склад дирекції розширився (М.Шаповал, Є.Іваненко, Л.Кобилянський, С.Довгаль, Г.Клименко). Для вдосконалення роботи університету між членами дирекції було розподілено обов'язки так, що кожен із них опікувався певною ланкою адміністративної і науково-педагогічної діяльності. Зокрема, до компетенції Н.Григорієва входило крім загального керівництва всіма справами, редагування лекцій, контроль за друкуванням матеріалів, оплата лектури тощо¹⁵.

Слід наголосити, що саме М.Шаповал та Н.Григорієв доклали найбільше зусиль для створення та налагодження роботи університету. На той час вони вже мали значний організаторський досвід в освітній сфері, заклавши в ЧСР потужний осередок української науки і освіти, але Робітничому університету через специфіку навчального процесу та необмеженого доступу до нього українців надавали особливого значення у створеній ними освітній мережі, вбачаючи у ньому «дальший послідовний і науково-правильний крок в розгортанню цілої системи визволення українського трудового народу»¹⁶.

Вони не лише ініціювали та здійснили організацію університету, а й провели величезну підготовчу роботу у США та Канаді, без чого УРУ навряд чи міг існувати, бо головним джерелом його фінансування були пожертви і внески українських працівників та організацій з Америки.

Невдовзі після повернення М.Шаповала до Праги із першої поїздки Сполученими штатами (про яку йшлося вище), щойно університет розпочав роботу, 18 листопада 1927 р. до Північної Америки вирушив Н.Григорієв, щоб продовжити та розгорнути почату ним справу¹⁷. Поїздка Григорієва була ще продуктивнішою: за вісім місяців перебування у США й Канаді він об'їхав майже всі міста з українськими громадами, читаючи для них лекції на суспільно-політичні теми, поширюючи українську науково-просвітницьку літературу, видану у ЧСР, пропагуючи УРУ та збираючи пожертви на нього. У своїх листах зі Штатів та Канади до товаришів Н.Григорієв писав, що «справа з Робітничим університетом йде помалу, але твердо» і він відчуває «великі моральні наслідки» своєї роботи¹⁸. Також він координував співпрацю

УПСР і «Оборони України» щодо університету та підготував ґрунт для відкриття філії УРУ в Едмонтоні (Канада)¹⁹.

Український робітничий університет створювався за кращими зразками відділів заочного навчання університетів США і спеціальних кореспонденційних шкіл Америки та Європи, які вважалися престижними і користувалися популярністю. Наприклад, американська школа International Correspondence School (Скрентон, США) навчала кілька сот тисяч осіб, паризька Ecole Universelle – 60 тисяч, російські курси в Парижі – 6 тисяч²⁰. Кількість студентів цих закладів лише підтверджувала зручність дистанційної форми навчання і практичну користь такого закладу для українців, розкиданих по різних країнах світу²¹.

Вже підготовчий період УРУ засвідчив потребу в такому закладі української еміграції, особливо її трудових верств. Ще влітку 1927 р. звідусіль, де жили українці, до Організаційного комітету почали надходити схвальні відгуки та заяви про бажання навчатися у ньому²². До жовтня 1927 р. такі заяви подали українці з Чехословаччини, Підкарпаття, Польщі (Волині та Галичини), УРСР, Румунії, Бельгії, Франції, США, Канади, Бразилії, Аргентини, Палестини, Африки²³. За перший рік до університету вступили близько 500 студентів, в 1929 р. кількість зросла до 600 і в подальшому вона збільшувалася, при чому всі з них висловили своє задоволення навчанням²⁴.

У географічному відношенні студентський склад університету повідсотково розподілявся так: західноукраїнські землі (Галичина і Волинь) – 36,0 %; ЧСР – 19,0%; Підкарпаття – 18,0%; США – 11,0%; Канада – 6,5%; Франція – 5,0%; радянська Україна, Бессарабія, Буковина, Бельгія, Болгарія, Аргентина, Палестина та інші країни – 4,5%²⁵. Таким чином, більше 50% студентів мешкало на етнічних українських теренах. Про ареал студентів УРУ свідчить і кількість та місцезнаходження його представництв у США з відділами у Нью-Йорку (Б.Залевський), Бостоні (А.Капровий), Чикаго (Д.Мойсюк), Детройті («Оборона України»), Скрентоні (А.Батюк); Канаді – Вінніпег (М.Мандрика, «Народний дім»), Торольд (М.Мизинчук), Торонто (С.Милан); Бразилії (А.Корчнівський), Франції (М.Шаповал), Бельгії (І.Завзятий), Польщі (галицька організація на чолі з М.Матчаком і волинська – А.Огієм)²⁶.

Переважну більшість серед студентів УРУ становили робітники та колишні селяни, лише незначна частина не була пов'язана із фізичною працею. Станом на липень 1928р. робітники склали 62%, селяни – 14,3%, службовці – 8%, кваліфіковані технічні працівники – 5,1%, учителі – 2,5%, ремісники – 1,3%, особи без постійної роботи – 4,1%. Цікаво, що 2,7 відсотки студентів УРУ ідентифікували себе як політичних в'язнів (в основному з Польщі)²⁷.

Університетські студії охопили різні групи людей за віком – від 15 до 45 років: 15-20 років – 9,0%; 21-25 – 10,3%; 25-30 – 39,0%; 31-35 – 25,9%; 35-40 –

11,7%; 41-45 – 3,3%. Тобто 75,2 відсотки становили особи працездатного та найбільш активного віку²⁸. Щодо освітнього рівня абітурієнтів УРУ, більшість не мала навіть середньої освіти: вищу освіту мали 0,5%, середню – 12,2%, вищу початкову – 22,6%, початкову – 57,6% та 7,1% лише займалися самоосвітою²⁹.

Навчання в університеті було організоване через висилання друкованих навчальних матеріалів (лекцій та комплексу завдань і вправ до них), за змістом, регулярністю друку і висилки яких уважно стежили досвідчені педагоги та інструктори. Студент вдома у зручний для нього час самостійно вивчав їх, послуговуючись «живим, хоч і далеким словом вчителя», виконував завдання до кожної теми та відсилав їх на перевірку. При виникненні якихось ускладнень, він міг звернутися за допомогою чи роз'ясненнями до інструктора. Доки роботу студента перевіряли викладачі (до речі, під контролем академічної колегії університету), він, не гаючи час, міг вивчати нову тему, а потім, при потребі, повернутися до попередньої, працюючи над помилками. Така система організації навчального процесу забезпечувала індивідуальний підхід до кожного студента, враховуючи його успішність та наявність вільного часу³⁰. «Не треба робітникові одриватись од праці, ходити на лекції – у нього нема часу, – наголошували творці УРУ на його головній перевазі. – Робітничий університет сам прийде до нього у хату, як добрий приятель, принесе науку і знання»³¹.

При складанні навчальних програм і планів УРУ також було використано досвід найкращих іноземних університетів, але за основу взято насамперед потреби українців. А саме – пізнати себе, свою історію, культуру, господарство, потенційні можливості свого народу. Тому першим факультетом УРУ, який згідно плану відкрився у жовтні 1927р., став факультет суспільних наук у складі трьох відділів – українознавства, наук про суспільство (соціології) і сучасної політики. Тут викладалися наступні дисципліни:

- відділ українознавства: «Населення України (соціографія)» (10 лекцій), «Географія і кліматологія (фізична і політична)» (7), «Економічна географія» (7), «Соціально-політична історія України» (15), «Історія відродження України» (2), «Велика революція» (5), «Українське письменство» (10), «Українське мистецтво» (5), «Господарство України» (10); окремими курсами викладалися предмети: «Як учити дітей по українськи?» та «Як стати письменним українцем?» (по 5 лекцій);

- відділ наук про суспільство: «Устрій суспільства (соціальна аналітика)» (7), «Діяльність суспільства (суспільна механіка): господарська (5), культурна (5), політична (5)», «Походження і розвиток суспільства (суспільна генетика)» (7), «Основи політики» (5), «Охорона народного здоров'я» (3), «Основи

суспільного виховання» (5), «Суспільний контроль» (5), «Теорія оборони нації» (5), «Історія соціологічних теорій» (10);

• відділ сучасної політики: «Робітнича справа (профспілковий рух, соціалізм, партії та об'єднання, Інтернаціонал тощо)» (10), «Селянська справа (боротьба селянства за землю і волю, селянські партії, селянство і робітництво)» (5), «Національна справа» (5), «Політика великих держав (імперіалізм)» (5), «Міжнародне господарство» (5), «Більшовицька Росія і Україна (Велика революція)» (10), «Військова справа» (5), «Сусіди України» (5)³².

Акцент на теоретичні суспільствознавчі дисципліни в УРУ робився не випадково. Його засновники вважали, що для українського робітника недостатньо вивчити український народ (прикладне українознавство) – він має знати, що собою являє суспільство взагалі, за якими законами воно розвивається. Тобто, справжнє розуміння студентами українознавчих предметів можливе лише після вивчення основ теоретичного суспільствознавства: «Без знання соціології пізнати Україну остаточно неможливо, тому що саме предметне знання не матиме синтези»³³. Не менш важливим було і ознайомлення із політичними науками. За словами Н.Григорієва, українці зазнавали невдач у національно-визвольних змаганнях насамперед через брак спеціальної підготовки – знань про способи утворення держави, захисту її інтересів і т.п., тобто політика є «неминучою зброєю в боротьбі за визволення й створення незалежної держави»³⁴. Таким чином, першочерговим завданням УРУ було підняти загальний освітній рівень та національну свідомість українців, що заклало ґрунт для підвищення їхньої суспільно-політичної активності³⁵. Водночас це завдання кореспондувалося із програмовими настановами ЗО УПСР.

З листопада 1927р. почався набір бажаючих на матуральні курси при УРУ – спеціальний відділ заочної середньошкільної освіти. Потреба у ньому була очевидною, оскільки переважна більшість українських робітників – емігрантів не мала закінченої шкільної освіти. Дистанційна форма навчання дозволяла таким особам, не відриваючись від своєї роботи, продовжити здобувати освіту. В той же час не можна недооцінювати і психологічний чинник: зрілі, а часто і поважного віку люди у такий спосіб могли, не соромлячись, вивчати по суті шкільні предмети.

Курс навчання на матуральних курсах передбачав два цикли – програма нижчої реальної школи (4 класи) та вищої реальної школи (останні 5-7-й чи 5-8-й класи). Викладалися звичайні загальноосвітні предмети: українська мова, математика, геометрія, фізика, хімія, природознавство, географія, історія, іноземна мова тощо. На засвоєння кожного із цих циклів йшло 1-2 роки, тобто всю програму середньої школи можна було опанувати за 2-3 роки³⁶.

Говорячи про доступність освіти в УРУ, особливу увагу слід звернути на систему оплати за навчання. Як вже зазначалося, основний тягар було покладено на самих студентів. Проте керівництво університету усвідомлювало, що українські робітники змушені працювати за мізерну платню, а отже не мають можливості оплачувати своє навчання за європейськими чи американськими стандартами. Тому від початку поряд із залученням додаткових джерел фінансування (пожертви, благодійна праця викладачів тощо) дирекція проводила максимально лояльну цінову політику, цілеспрямовано намагаючись якомога більше здешевити навчання. У липні 1927 р. було встановлено наступні тарифи на навчання: курс українознавства – 30 доларів, соціології – 25, сучасної політики – 20. Для порівняння вартість курсу соціології в американських заочних школах становила більше ста доларів, тобто в УРУ навчання було дешевшим принаймні в чотири рази³⁷. Оплата матуральних курсів також була досить помірною: за курс навчання, що відповідав восьми класам реальної гімназії, – 30 доларів, за шість класів – 22, чотири класи – 10, а за програму кожного окремого класу з п'ятого по восьмий – по 10 доларів³⁸.

Об'єктивно, з огляду на те, що в ці суми було включено всі послуги, вартість друкованих матеріалів, підручників, поштові витрати, плату за навчання в УРУ можна вважати дуже скромною. І все ж заробіток більшості студентів університету не давав їм змоги повністю оплатити своє навчання³⁹. Так, у 1928 р. з більш ніж 500 студентів фінансової заборгованості не мали лише 246 студентів⁴⁰.

Йдучи назустріч студентам, адміністрація УРУ всіма можливими засобами намагалася зробити навчання ще доступнішим. Наприкінці 1927 р. для студентів з Європи, які мали менші статки, ніж американські українці, плату за навчання суттєво знизили. Для них курс українознавства коштував 250 французьких франків (10 доларів), соціології – 200 (8 доларів), сучасної політики – 175 (7 доларів)⁴¹. Щоб залучити ширше коло абітурієнтів дозволялося вивчати окремі предмети з курсів. Наприклад: «Населення України» (40 французьких франків), «Велика революція на Україні» (20), «Економічна географія України» (25), «Робітнича справа» (40), «Селянська справа» (20), «Устрій суспільства» (25)⁴².

Щоб полегшити фінансову сторону навчання незаможним українцям, в УРУ практикувалося також висилання лекцій не лише індивідуально, але і групам студентів (найбільше – у Канаді та США). В такому випадку гурток вносив вступний внесок у розмірі 2 доларів, а кожен з його членів сплачував перший внесок – 2 долари і щомісяця виплачував також по 2 долари⁴³.

Для сприяння у оплаті навчання малозабезпеченим студентам дирекцією було спеціально створено Комітет допомоги бідним студентам УРУ. Кошти

комітет збирав у формі членських внесків (членом міг стати кожен українець, сплативши не менше 30 чеських крон), підписних листів, проведення платних вечорів, лекцій тощо. Зібрані гроші витрачалися на оплату навчання найбідніших і для забезпечення їх стипендіями⁴⁴.

Для вдосконалення навчання УРУ вдалося розгорнути власну видавничу діяльність. Оскільки української наукової і навчальної літератури з даної проблематики практично не було, а існуюча не відповідала вимогам УРУ, викладачами з кожного предмету спеціально готувалися посібники (як правило, на основі лекцій)⁴⁵. Їх друк почався на початку жовтня 1927 р., і вже з кінця місяця до грудня студентам вислали перші з них – «Соціографія України», «Робітниче питання», «Селянське питання», «Історія України», «Народне господарство України», «Географія України». Регулярну розсилку лекцій, інструкцій та посібників налагодили з листопада 1927р. (спочатку по 4-6 лекцій на місяць, а згодом – за індивідуальними можливостями студентів)⁴⁶.

За період з 1 січня 1928 р. по 1 травня 1931 р. було надруковано і розіслано 110 лекційних викладів (що становило 1200 сторінок «густого друку») по 300 примірників кожного⁴⁷, зокрема такі: «Соціографія України» Л.Безручка, «Історія України» й «Історія українського народу» Н.Григорієва, «Засади української визвольної програми», «Соціологія і політика» та «Земельна справа в Галичині» М.Шаповала, «Національна справа» М.Мандрики, «Звідки походять назви «русини», «Русь», «галичани», «малороси» і «українці» С.Шелухіна, «Народне господарство», «Промисловість України» С.Гольдельмана, «Робітнича справа» Л.Романюка, «Селянська справа» та «Книга і читач» А.Животка, «Військова справа» В.Петрова, «Українська музика» Л.Кобилянського та інші⁴⁸. В 1930-1931 рр. було введено нові предмети на відділі українознавства та суспільних наук – «Відродження українського народу», «Теорія держави», «Поведінка і світогляд» Н.Григорієва, «Українська етнографія» Л.Білецького, «Світові селянські революційні рухи» А.Животка, «Теорія кооперації» і «Сучасний стан робітничого руху» С.Довгаля та ін.⁴⁹ Характерною особливістю лекційних викладів та навчальних посібників, розроблених в УРУ, було те, що вони відповідали вимогам європейської вищої освіти, але поряд з тим писалися в популярній (хоч і цілком науковій) формі, зрозумілою для широкого загалу мовою⁵⁰.

До того ж – і на цьому варто зробити наголос – багато навчальних предметів та курсів були цілком новаторськими за змістом, концептуально. А це в свою чергу вимагало і високого інтелектуального рівня цих розробок, стимулювало його і таким чином робило неоціненну послугу вітчизняній суспільній науці та гуманітарній освіті, відкриваючи перед ними нову перспективу та піднімаючи їх на рівень передової наукової думки. Хоча результати інтелектуальної роботи українських вчених, які працювали в

УРУ і для нього, ще далеко не вивчені і не поціновані належно, можна стверджувати, що завдяки їй було досягнуто справжнього прориву в таких вкрай важливих галузях суспільствознавства як соціологія, народознавство, культурологія. І то, у порівнянні не лише з «марксизмом», а точніше – догматично-комуністичним вченням, а й зі здобутками багатьох, як вважалося, на той час передових європейських вчених і наукових шкіл. Водночас ці розробки не можна розглядати поза контекстом наукового пошуку і роботи Українського соціологічного інституту.

З грудня 1927 р. почав виходити неперіодичний друкований орган університету – «Вістник Українського Робітничого Університету» за редакцією Микити Шаповала, Никифора Григорієва, Спиридона Довгаля та Аркадія Животка⁵¹. Журнал інформував про справи університету і життя його студентства, українських робітників в Україні та світі. Також він слугував зв'язку університету із студентами і абітурієнтами; постійною була рубрика листів від студентів й відповідей на їхні запитання. До травня 1930 р. було видано 7 чисел «Вістника»⁵².

Підсумки першого навчального року підтвердили доцільність створення УРУ та правильність обраних його керівництвом програм і методів організації навчання. У звіті дирекції за 1927-1928 рр. відзначалося кілька основних моментів. По-перше, надзвичайно ретельне ставлення студентів до своїх обов'язків – незалежно від попередньої освіти і професії, більш ніж половина студентів (58%) у перші навчальні роки працювали дуже старанно і активно, решта (42%) – мали гірші показники лише через свою зайнятість та нестачу вільного часу. Про поступ студентів у навчанні і самостійній роботі свідчило також їхнє бажання поглибити свої знання. Досить часто вони задавали викладачам питання, що виходили за межі лекційного матеріалу⁵³. По-друге, підтвердження великої потреби кореспонденційного навчання у всіх галузях знань та «абсолютне значіння цього методу в масовій культурній праці», а також необхідність створення філіалів університету на місцях⁵⁴.

Натхненні першими значними успіхами у організації та роботі університету, його керівники розробили плани його розширення. Навчання і спеціалізація мали вийти за межі суто гуманітарного циклу і набути дійсно університетського характеру. Так в 1928 р. поетапно мало початися навчання на технічних курсах (факультеті), що склалися із 18 різних предметів, зокрема: «математика, фізика, хімія, електротехніка, індустріальна механіка та машини, металургія, гірництво, топографія та геодезія, креслення, агрокультура (хліборобство), комерція, гарбарство, автосправа, мости і биті шляхи, опір матеріалів, архітектура, залізно-дорожня справа» тощо⁵⁵. 1928 р. планувалося відкрити й так званий «учительський курс» як додатковий при матуральних курсах (поряд з основними ученя поглиблено вивчав спеціальні педагогічні

дисципліни) та заочні курси іноземних мов: спершу – французької, пізніше – й інших⁵⁶.

Враховуючи чисельність української еміграції у Північній Америці та нагальну потребу саме в цьому регіоні охопити освітою якомога більшу кількість українців (їх національне громадське й культурне життя у США та Канаді порівняно із Чехословаччиною було тоді значно гірше організоване) та полегшити для них навчання ще у 1927р. було вирішено відкрити філіал університету в Канаді. Цей відділ під керівництвом М.Мандрики планували відкрити у Вінніпезі або Едмонтоні 1 січня 1929 р., потім відкриття перенесли на 1930 р.⁵⁷ За твердженням С.Наріжного, відділ функціонував, влаштовуючи лекції та поширюючи в Канаді видання УРУ⁵⁸, проте інших джерел, які б це підтверджували, поки що знайти не вдалося.

Після перших років насиченої і продуктивної праці УРУ з 1929 р. у його діяльності почався спад, в основному зумовлений важким фінансовим становищем закладу. Студенти, незважаючи на всі поступки дирекції, оплачували навчання нерегулярно, спостерігалася стійка тенденція до припинення виплат і пожертв. 10 січня 1929 р. без попередження, на вимогу польського уряду, владою Чехословаччини було припинено всі асигнування на Український соціологічний інститут, який опікувався УРУ і частково дотував його, постало навіть питання про закриття всіх організацій «шаповалівців» та вислання «Шаповала і його приятелів» з ЧСР⁵⁹. Таким чином, існування університету, як і інших установ в ЧСР, фактично створених і керованих лідерами УПСР, опинилося під загрозою. З метою врятувати їх, М.Шаповал у квітні 1930 р. вдруге поїхав до Америки⁶⁰. Проте йому не вдалося реалізувати цей намір, щоб зібрати достатньо коштів для продовження роботи УРУ і домогтися виплати заборгованостей⁶¹.

Звіт Соціологічного інституту за даний період досить повно розкриває сукупність причин (не лише фінансово-матеріальних, а й політичних), які унеможлилювали подальшу роботу університету: «Серед перешкод в діяльності УРУ опріч загального походу проти нього з причин політичних, як з боку буржуазної Ляхоманщини, так і пролетарсько-комуністичного москвофільства та неакуратної й недостатньої оплати за лекції, треба згадати, як головніші такі: 1) занадто велику різницю в освіті студентів; 2) недостачу часу студентам як робітникам на належне простудіювання надісланих лекцій; 3) недостачу технічних співробітників, особливо інструкторів через брак коштів» тощо⁶². З початку 1931 р. дирекція університету під керівництвом Н.Григорієва була змушена поступово скорочувати обсяги роботи і зрештою підготуватися до самоліквідації закладу. Офіційно УРУ було закрито за постановою засідання Соціологічного інституту 9 квітня 1931 р.⁶³

Враховуючи час, місце та інші обставини створення Українського робітничого університету, з певністю можна говорити про його унікальність як першого українського освітнього закладу з дистанційною формою навчання. Його організація, звичайно, мала певні недоліки, не вдалося зреалізувати усі плани його творців. Проте, значення цього університету, навіть у складі одного лише факультету суспільних наук та українознавства і матуральних курсів, було, безперечно, великим для справи поширення серед світового українства національної освіти та патріотичного виховання. Завдяки заочному навчанню українці могли вчитися у ньому, незалежно від свого місця проживання та способу життя. Цей фактор для народу, позбавленого власної держави, а в умовах еміграції – й етнічних теренів, розпорошеного по багатьох країнах і різних континентах, неможливо переоцінити.

Про значення Українського робітничого університету для українського народу, нехай і опосередковано, свідчить також реакція на його створення більшовицького режиму, що часто була найточнішим індикатором. Так підконтрольна йому радянська та зарубіжна преса, навіть такі відомі офіційні видання як, наприклад, «Пролетарська правда», виступала проти УРУ та її засновників і керівників – М.Шаповала і Н.Григорієва – з різкою критикою, звинуваченнями у пропаганді антисоціалістичного, капіталістичного способу життя, існуванні на замовлення американської єврейської буржуазії і т.п.⁶⁴ Поряд з тим, одразу після заснування УРУ в радянській пресі з'явилося чимало повідомлень про створення українських радянських робітничих університетів, зокрема у Харкові. Тоді ж в УСРР почалася організація і заочної освіти для робітників⁶⁵.

Подібні «збіги» мали місце й раніше: після налагодження видання української наукової та популярної літератури на еміграції (в тому числі і закладеними М.Шаповалом й Н.Григорієвим Українським громадським видавничим фондом, видавничим товариством «Нова Україна» та ін.), в СРСР теж почали значно ширше друкувати україномовні книжки та періодику; після створення в Чехословаччині українських вищих шкіл комуністичне керівництво почало більш уважніше ставитися до українських освітніх закладів⁶⁶. Таким чином, не заглиблюючись в аналіз справжніх мотивів дій більшовицької влади, слід наголосити, що культурно-освітня діяльність української еміграції (в даному випадку – проводу УПСР) позитивно впливала й на ситуацію в суспільному житті УРСР, не лише підтримуючи українців морально та культурно, але і певним чином змушуючи комуністичний режим йти хоча б на незначні поступки у національній культурно-освітній сфері.

-
- ¹ До українських селян і робітників // Вістник Українського робітничого університету. – 1927, грудень. – С.1-2.
- ² З хроніки Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1928. – Ч.4-6. – С.119.
- ³ Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.43. – 22; З початків Українського Робітничого Університету // Вістник Українського робітничого університету. – Прага. – 1927, грудень. – С.3.
- ⁴ ЦДАВОВУ. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.121. – Арк.15; Ф.3563. – Оп.1. – Спр.120. – Арк.6зв., 9зв., 12зв.
- ⁵ Чумаченко О. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала.: Дис... канд.іст.наук. – К., 2002. – 219с. – С.155, 161-162.
- ⁶ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.5; З організаційної хроніки Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1927. – Ч.8-9. – С.94; З початків Українського Робітничого Університету // Вістник Українського робітничого університету. – 1927, грудень. – С.3-4.
- ⁷ Перші фундатори Українського робітничого університету // Вістник Українського робітничого університету. – Прага. – 1927, грудень. – С.6.
- ⁸ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1; З хроніки Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1928. – Ч.4-6. – С.119.
- ⁹ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.2; Спр.4. – Арк.1.
- ¹⁰ ЦДАВОВУ. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.22-22зв.; Ф.3794. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1,2; Спр.25. – Арк.2-7; З початків Українського Робітничого Університету // Вістник Українського робітничого університету. – Прага. – 1927, грудень. – С.4; Заложення Організаційного Комітету // Вістник Українського робітничого університету. – Прага. – 1927, грудень. – С.7; З організаційної хроніки УРУ // Нова Україна. – 1927. – Ч.8-9. – С.92; З хроніки Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1928. – Ч.4-6. – С.117, 119.
- ¹¹ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.12.
- ¹² Там само. – Арк.11зв.; Професорський та інструкторський персонал // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1927, грудень. – С.7.
- ¹³ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.1.
- ¹⁴ Там само. – Спр.1. – Арк.1,4; Спр.6. – Арк.1; Дирекція і адміністрація У.Р.У. // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1927, грудень. – С.7.
- ¹⁵ ЦДАВОВУ. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.121. – Арк.14; Ф.3794. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.2; Спр.4. – Арк.7.
- ¹⁶ З хроніки Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1928. – Ч.4-6. – С.117.
- ¹⁷ ЦДАВОВУ. – Ф.3563. – Оп.1. – Спр.120. – Арк.20.
- ¹⁸ Там само. Ф.3865. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.148-149.
- ¹⁹ Там само. – Арк.20зв., 24, 25, 29зв.-30; Спр.156. – Арк.111, 113, 115, 119. 122, 125, 132, 137, 151, 157, 161, 168, 178, 181.
- ²⁰ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.14зв.

-
- ²¹ Там само. – Спр.15. – Арк.11.
- ²² З організаційної хроніки Українського Робітничого Університету // *Нова Україна*. – 1927. – Ч.8-9. – С.92-93.
- ²³ Хроніка Українського Робітничого Університету // *Нова Україна*. – 1927. – Ч.10-11. – С.111; Перші студенти // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1927, грудень. – С.8.
- ²⁴ ЦДАВОВУ. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.24; Шаповал М. Перший рік вже витримали // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1928, червень-серпень. – С.1; Мандрика М. З хроніки Українського Робітничого Університету // *Нова Україна*. – 1927. – Ч.12. – С.72; Річна Конференція Закордонної Організації УПСР у Празі // *Бюлетень Секретаріату Головного Комітету ЗО УПСР*. – Прага, 10 липня 1929. – С.2.
- ²⁵ ЦДАВОВУ. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.1053. – Арк.1; Довгаль С. Рік праці Українського Робітничого Університету // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1928, червень-серпень. – С.5.
- ²⁶ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.5-6.
- ²⁷ Довгаль С. Рік праці Українського Робітничого Університету // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1928, червень-серпень. – С.7.
- ²⁸ Там само. – С.5-6.
- ²⁹ Там само. – С.6.
- ³⁰ Хроніка українського Робітничого Університету // *Нова Україна*. – 1927. – Ч.10-11. – С.111; Проспект курсу позаочної середньої освіти, організованого при Українському Робітничому Університеті // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1928, червень-серпень. – С.11.
- ³¹ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.42.
- ³² Там само. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.23; Ф.3794. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.49; Спр.7. – Арк.1-20.
- ³³ Там само. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.21; Український Робітничий Університет (навчання позаочне, листуванням). Чому він навчає. Як він навчає. Чому кожен українець має пройти науку в ньому. – Прага, 1927. – 11с. – С.3.
- ³⁴ ЦДАВОВУ. – Ф.3562. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.32-34.
- ³⁵ Там само. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.49; Спр.15. – Арк.12; З чергових завдань // *Вістник Українського Робітничого Університету*. – 1928, квітень-травень. – С.1.
- ³⁶ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.18, 37-39.
- ³⁷ Там само. – Арк.6; Спр.15. – Арк.12.
- ³⁸ Там само. – Арк.18.
- ³⁹ Там само. – Спр.66. – Арк.3-5, 18-23, 34-36.
- ⁴⁰ Там само. – Спр.6. – Арк.3.
- ⁴¹ Там само. – Спр.2. – Спр.2. – Арк.59.
- ⁴² Там само. – Арк.61.
- ⁴³ Там само. – Арк.33.
- ⁴⁴ Там само. – Арк.26.

-
- ⁴⁵ До Дня Українського Робітничого університету 30 квітня (Інформаційний звіт Дирекції У.Р.У.) // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1928, березень. – С.2-3.
- ⁴⁶ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.13зв., 17; Перші лекції // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1927, грудень. – С.7-8.
- ⁴⁷ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.4.
- ⁴⁸ Там само. – Спр.2. – Арк.53; Спр.35. – Арк.3.
- ⁴⁹ Там само. – Спр.6. – Арк.4.
- ⁵⁰ Там само. – Спр.15. – Арк.13.
- ⁵¹ Там само. – Спр.4. – Арк.5; Спр.57. – Арк.1-4.
- ⁵² Там само. – Спр.35. – Арк.4; Животко А. Українська партія соціалістів-революціонерів і преса (з нагоди 50 років праці УПС-Р) // Трудова Україна. – 1934. – Ч.12. – С.18.
- ⁵³ Поступи праці студентів УРУ // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1928, квітень-травень. – С.13.
- ⁵⁴ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.8.
- ⁵⁵ Там само. – Арк.49зв.
- ⁵⁶ Хроніка Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1927. – Ч.10-11. – С.112.
- ⁵⁷ ЦДАВОВУ. – Ф.3794. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.2; Спр.35. – Арк.8; До Дня Українського Робітничого Університету (Інформаційний звіт Дирекції У.Р.У.) // Вістник Українського Робітничого Університету. – 1928, березень. – С.4.
- ⁵⁸ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої). – К., 1999. – С.25.
- ⁵⁹ ЦДАВОВУ. – Ф.3563. – Оп.1. – Спр.120. – Арк.34-34зв.
- ⁶⁰ Там само. – Спр.121. – Арк.13.
- ⁶¹ Там само. – Спр.121. – Арк.22.
- ⁶² Цит. за: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої). – К., 1999. – С.26.
- ⁶³ ЦДАВОВУ. – Ф.3793. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.1,2; Наріжний С. Вказ. праця. – С.26.
- ⁶⁴ Байдужі // Вістник Українського Робітничого Університету. – грудень, 1927. – С.10; Вороги // Там само. – С.11; Більшовики проти Р.У. // Там само. – С.11-12; Хроніка Українського Робітничого Університету // Нова Україна. – 1927. – Ч.10-11. – С.112.
- ⁶⁵ «Індуктивна» течія // Вістник Українського Робітничого Університету. – грудень, 1927. – С.12-13; З практики позаочного навчання. Перші кроки позаочного навчання на Великій Україні // Там само. – березень, 1928. – С.5.
- ⁶⁶ «Індуктивна» течія // Вістник Українського Робітничого Університету. – грудень, 1927. – С.13.